

UDK 338.246.2(497.5)
JEL Classification E61, P21

OKRUGLI STOL HRVATSKOG DRUŠTVA EKONOMISTA ODRŽAN POVODOM 60 DANA VLADINOG PROGRAMA GOSPODARSKOG OPORAVKA.

Skup je održan u Zagrebu 14. lipnja 2010.

Hrvatsko društvo ekonomista (HDE) slijedom tradicionalnih godišnjih skupova kojima je tema tekuća ekonomska politika sustavno prati i analizira stanje u našem gospodarstvu, razmatra tekuću ekonomsku politiku i predlaže potrebne mjere. Dio poruka s tih skupova Vlada uvažava, a s dijelom ne postoji bezuvjetna suglasnost. Program gospodarskog oporavka koji je 19. travnja donijela Vlada Republike Hrvatske (RH) obuhvaća niz sveobuhvatnih mjera, a dobar dio odraz su i onih preporuka koje je predlagalo i Hrvatsko društvo ekonomista u posljednjih nekoliko godina. Okrugli stol koji je organiziralo HDE imao je za cilj održati javnu stručnu raspravu i na taj način probuditi svijest u stručnoj javnosti i šire o prijekoj potrebi reformskih zahvata. U nastavku se daje sažeti prikaz rasprava na Okruglome stolu.

Dr.sc. Željko Lovrinčević, znanstveni savjetnik Ekonomskog instituta i savjetnik premijerke Jadranke Kosor, obrazložio je neke konture programa, neke dijelove koje je možda još potrebno pojasniti i ono što valja očekivati u razdoblju koje je pred nama i to zato što program ima svoju vremensku dimenziju ili vremenski okvir. A prvo što valja napraviti do kraja godine 2010. jest provedba mjera predviđenih Programom, a potom dolazi ono što se mora učiniti do ulaska u EU i na trećem je mjestu razdoblje nakon ulaska u EU. Cilj je Programa koji je prikazala Vlada RH osigurati stabilan i održiv gospodarski rast koji se prije svega odnosi na rast proizvodnosti, drugim riječima, postoje značajna ograničenja zbog kojih više nije moguće trpjeti postojeći model rasta. Taj se model zasnivao na ekstenzivnim investicijama u pojedine vrste infrastrukturnih objekata i na značajnoj potrošnji kapitala.

Zato, kao prvo, rast koji je pred nama mora biti primarno zasnovan na rastu pro-izvodnosti. I zbog vanjskih ograničenja, u smislu zaduženosti, i zbog neučinkovitosti, u smislu prijašnjih ulaganja, prijeko je potreban temeljiti zaokret. To se mora primijetiti na početku, jer iz rasta proizvodnosti proizlazi i mnogo toga drugoga.

Drugo, taj rast mora biti jasno ekološki održiv i mora uzeti u obzir i demografske promjene u hrvatskome društvu. Mora se imati na umu da Hrvatska demografski stari i da se prije svega mora uvažiti činjenica da upravo u ovim godinama dolazi razdoblje za mirovinu naraštaja koji je rođen poslije Drugoga svjetskoga rata, kada je u Hrvatskoj bio najveći demografski priraštaj.

Treće, taj rast mora biti socijalno pravedan, a to znači da mora biti pravedan tako da osigura kvalitetnije socijalno targetiranje i potporu onim socijalnim grupama koje u ovim zaista teškim vremenima više ne mogu kvalitetno pratiti ritam promjena koji je potreban u društvu, a osobito u razdobljima ove izrazito negativne recesije koja je pogodila cijeli svijet, pa tako i Hrvatsku.

Okosnicu programa čine:

Prvo, konsolidacija javnoga sektora,

Drugo, restrukturiranje izdataka u korist kapitalnih ulaganja sa kraćim povratom na ulaganja,

Treće, povećanje socijalnoga targetiranja,

Četvrto, pokretanje novoga investicijskoga ciklusa i nastavak privatizacije koja je u potpunosti zamrla i

Peto, usporedno ubrzavanje svih reformi.

Ključno je ubrzavanje svih reformi, prije svega pravosuđa, zdravstva, mirovinskog osiguranja, lokalne uprave i samouprave, teritorijalnog preustroja i socijalne politike. Tih se pet reformi moraju usporedno odvijati i one su ključna potpora cijelome procesu. Bez njihovoga pokretanja nije moguće riješiti nijedan ključni problem. Nakana je programa u cjelini oživjeti poduzetničku aktivnost u Hrvatskoj u kojoj postoji jedna vrsta antipoduzetničke klime. Ona je stvarana godinama, pa je tako stvoren i izražen introvertiran gospodarski sustav, a to je značilo da i hrvatski poduzetnici najvećim dijelom introvertirano posluju s velikim i javnim sustavom, sa sektorom države, a mnogo manje sa svojim okruženjem. O razlozima zbog kojih je taj sustav introvertiran možemo razgovarati, pa tako postoje različita mišljenja o tome, ali je činjenica da je on izražen introvertiran i da su u takvome sustavu rezultati opisane strukture gospodarskoga rasta izrazito povećanje parametara inozemne zaduženosti i ograničenja koja su postala više nego očita ako takav sustav ne promijenimo. Osnovni blokovi Programa koji se mogu navesti jesu slijedeći:

Na prvome je mjestu promjena uloge države, a to se prije svega odnosi na fiskalnu politiku, na javnu upravu i na upravljanje državnom imovinom. Kada govorimo o fiskalnoj politici, neke su promjene već nastupile, neke su u tijeku, a neke će nastupiti u ovome mjesecu, ili točnije očekivano u mjesecu srpnju. Primarni je cilj bio nastavak konsolidacije održavanjem stabilnosti javnih financija, zatim pojednostavnjenje poreznog sustava i fiskalne politike u cjelini i jačanje kapaciteta porezne uprave i ukupno porezno rasterećenje - onoliko koliko je to moguće po određenoj dinamici kao što je prikazano u Programu. Mora se naglasiti da je tu Hrvatska, kao i većina zemalja, prošla kroz nekoliko faza u tijeku recesije koja je u posljednje dvije godine pogodila svijet i kada je započela recesija prva je bila faza potrebe priljeva kapitala i servisiranja inozemnih obaveza, to je bila rana faza na početku godine 2009. To su bile osnovne brige i u tome je razdoblju osigurana razina primarne likvidnosti u suradnji s bankama i s inozemnim tvrtkama koje su osigurale to refinanciranje. Druga je velika faza, ili točnije udar koji se mogao dogoditi, bio udar na javne financije koji je donio dramatično pogoršanje kreditnih rejtinga pojedinih zemalja, zemalja članica EU i zemalja u tranziciji i u tim je trenucima bilo ključno osiguravati stabilnost javnih financija. To su trenuci kada su bili povećani porezni prihodi, a porezni su rashodi u određenoj mjeri smanjeni koliko je god to bilo moguće. Bili su to i trenuci kada su se pojavila povećanja poreznoga opterećenja i slične mjere koje je sada ipak moguće otpuštati, a Hrvatska je, jednako kao i većina zemalja koje su bile u sličnom položaju, to isto morala činiti. Za razliku od nekih zemalja, Hrvatska sebi u to vrijeme nije mogla dopustiti ekspanzivnu fiskalnu politiku zato što su tržišta kažnjavala svaku naznaku prema ekspanzivnoj fiskalnoj politici u zemljama, osobito u novim članicama, i to posebno u onima koje su izvan valutnoga područja eura, a osobito u onima koje su izvan Europske Unije. U sličnoj se poziciji našla većina zemalja jugoistoka Europe, uključivši neke nove zemlje članice, kao što su bile Rumunjska, Bugarska, Mađarska i kompletan baltički prostor. Te su države morale održavati javne financije po svaku cijenu. To su bili prilično teški trenuci, jer je, naravno, bilo i pokušaja da se ide u drugome smjeru, a drugi bi smjer u onim trenucima urodio poreznim rasterećenjima, što je bio pokušaj u Portugalu, u Španjolskoj i u jednome dijelu drugih zemalja, a pokazalo se da je to bio opasan put zato što je smanjenje poreznih prihoda bez jasnih naznaka u očekivanju oživljavanja gospodarske aktivnosti dovelo do raspada javnih financija tih zemalja koje su sada negdje oko 10-tak % fiskalnoga deficita u BDP.

I sada dolazi ova treća faza, to je faza u kojoj se sada nalazimo, a to je faza gospodarskoga programa poslije konsolidiranja javnih financija i nakon što su prva dva udara izdržana. To je faza u kojoj valja pristupiti restrukturiranju gospodarstva. Restrukturiranje gospodarstva razmatra se u iznimno otežanim i neizvjesnim uvjetima. Što se tiče fiskalne politike ona je poduzela dio mjera koje su se odnosile na skidanje dodatnih fiskalnih opterećenja, a to se odnosi na plaće pa u

tome smjeru idu novi zakon o porezu na dohodak i nova struktura stopa - kojima je svrha pojednostavniti sustav, s jedne strane i, sa druge strane, osigurati određeno fiskalno rasterećenje gospodarstva, koje je očito veliko, osobito u segmentu para-fiskalnih nameta. Ono što ostaje pred nama u fiskalnome dijelu jesu ugrađivanje učinaka privatizacije brodogradnje, koja će vjerojatno imati svoje dodatne fiskalne učinke, i jednokratno saniranje tih učinaka vjerojatno očekivanim rebalansom proračuna u drugome dijelu ove godine i, zatim, obrađivanje tih očekivanih fiskalnih izdataka u godini 2011. ovisno o dinamici kojom će biti ugrađeni u sustav. U javnoj je upravi također došlo do određenih pomaka u inicijativama koje je Vlada poduzela. Uvode se klauzule 2 za 1, što znači za dvoje koji odlaze iz javne uprave dolazi jedan novi zaposleni i smanjivanje broja zaposlenih za 5% do kraja godine, to vrijedi i za sustav javnih poduzeća, i to onih u kojima je država većinski vlasnik. To je proces koji je iznimno bolan zato što je potrebno osigurati kvalitetno zbrinjavanje u tijeku toga procesa. Očekuje se da će do rujna biti predloženi elementi za novo teritorijalno preuređenje RH, elementi za novu politiku plaća i za problematiku kolektivnih ugovora kamo najvećim dijelom pripada i javni sektor. U upravljanju državnim imovinom ingerencije su prenesene na HFP, a to se odnosi i na upravljanje udjelima države u imovini poduzeća.

Prof. dr. sc. Branko Grčić, istaknuo je da među ekonomistima u najširem smislu riječi nema mnogo neslaganja o tome u kakvome se stanju Hrvatska nalazi i gdje su mogući izlazi, o tome nema mnogo dilema. Pitanje je samo kako, kojom dinamikom, brzinom, kada, tko i kojim putem mora ići da bi se ti problemi rješavali. U tome smislu i globalna ocjena ovoga Programa Vlade glasi da je on zaista sveobuhvatan i da sadrži mnogo onoga što u javnosti govore svi odlučujući čimbenici, institucije i pojedinci iz ekonomske struke, pa se u tih stotinjak i nešto više mjera svatko može naći. No ono što je jedno od ključnih pitanja jest pitanje koncepta. Čini se da u ovome Vladinome Programu postoji cijeli niz pojedinačnih kvalitetnih mjera, ali da ono ključno, a to je zaokruženi koncept koji se negdje krije iza tih mjera, nije bilo potpuno jasno. Ocjenjuje da je barem neke od njih pojasnio dr. Lovrinčević u svome izlaganju.

Prof. Grčić naglasio je da je rješenja potrebno tražiti na strani ponude, i to prije svega na strani proizvodnosti, a ponajprije je to povećanje troškovne konkurentnosti, jer je to nešto što se može učiniti u kratkome roku. No, on naglašava da je druga komponenta konkurentnosti ono što se ne može učiniti u kratkome roku i gdje će biti potrebno uložiti mnogo truda u srednjoročnome, ali i u dugoročnome razdoblju.

U upoznavanju s Programom prikazana je usporedna analiza Hrvatske sa drugim tranzicijskim zemljama. Korištena su dva pokazatelja koji pokazuju stanje industrijske proizvodnje, doduše prije krize. Iz podataka za godinu 2008., koji se

pokazatelji referiraju na godinu 1989., vidi se da je industrijska proizvodnja bila tek negdje na oko 80% predratne, predtranzicijske, a da je BDP bio na 112%-113%. Prema tome je Hrvatska u usporedbi sa drugim tranzicijskim zemljama u skupini manjega broja zemalja koje su u tome razdoblju imale relativno nisku prosječnu stopu rasta, a danas je situacija lošija.

Pitanje je: koji su to naši ključni problemi? Analizirano sa stajališta gospodarskoga rasta prikazane su tri skupine zemalja i dijagnosticirano je zdravlje ekonomskoga rasta, kako to autor naziva. Prvu skupinu u samome vrhu čine Češka, Slovačka i Poljska, koje su u razdoblju između godine 1995. i 1997. imale relativno mali deficit na tekućem računu, i koje su imale relativno visoke stope rasta. Zatim su tu tranzicijske zemlje koje su imale rastuću stopu isključivo na stranome kapitalu, i to s ogromnim deficitom na tekućem računu, koji je pokrivan na kapitalnom računu. Deficit nekih zemalja dosezao je i do 20% BDP. Naravno, da su one u svome rastu kada je nastupila kriza otišle dolje za istu stopu, a to znači za oko 20%. Treću skupinu zemalja čine one koje su imale umjerenije stope rasta, ali uz rastući deficit. U tu je skupinu svrstana Hrvatska koja je također uz relativno nižu stopu rasta imala nešto veći deficit. Obilježje je takvoga rasta nezadovoljavajuća učinkovitost. Hrvatska je imala stopu rasta manju od potencijala, pa čak i manju od uloženoga u taj rast. Pitanje je, dakle, kamo je novac išao? Problem je neproizvodnosti u strukturi ukupnih investicija, koje i nisu bile male i koje su u nekima od tih godina dosezale najveće stope u Europi - do 30% u BDP. Što je kriza donijela nama? Godine 2009. neki makropokazatelji pokazuju da je osobna potrošnja pala 9%, da su investicije pale gotovo 12%, a izvoz je pao gotovo za 16%-17%. Jedino što je u tome razdoblju raslo jesu centralna država i državna potrošnja. Po mišljenju autora neki ekonomisti smatraju da se država pretvorila u glavnoga aktera koji je morao barem koliko-toliko zaustaviti propadanje i održavati određenu razinu potrošnje. Profesor Grčić smatra da je ta teza djelomično održiva, ali u situaciji ogromne zaduženosti, u situaciji relativno visokoga javnoga duga - koji je iz dana u dan povećavan i koji je godine 2009. dostigao veoma značajne brojke, država je morala smanjivati razinu javne potrošnje. Kada se uključe jamstva, to je već 60% BDP, a to je kritična granica. On naglašava da je dobar dio jamstava upitan, kao, na primjer, za brodogradnju i to je prvo što će od tih jamstava doći na naplatu, prema tome, dio tih jamstava definitivno čini onu tvrdnu strukturu javnoga duga, koja opterećuje državu.

No, što je budućnost? Kako se izvući iz ovog procjepa? Nema nikakvih dilema da se javna potrošnja mora smanjiti, a u državi nema onoga tko neće podržati takve mjere Vladinoga Programa ako on krene u tome smjeru, jer bi to bio cinizam. Ali se postavlja pitanje i kakav će od tih i takvih mjera biti učinak na osobnu potrošnju i na investicije kao ključne komponente za gospodarski oporavak, i za neki budući rast za koji autor smatra da se neće tako skoro dogoditi? To

je ključno pitanje, a razlog da se to pitanje postavi jest razina javne potrošnje. Tu tvrdnju autor dokazuje činjenicom da je udio javne potrošnje samo u godini 2009. u BDP povećan za 2%-2,5%. Zbog toga što je država morala zadržati određenu razinu javne potrošnje i što se upustila u nova zaduženja, osobito na domaćem tržištu, problem istiskivanja gospodarstva postaje sve naglašeniji, a na to je već i prije ukazivano. Hrvatska država nema tako visok udio javne potrošnje u BDP u usporedbi s Europom - starom Europom, ali ima u usporedbi s onim zemljama s kojima se mi mjerimo i kojima konkuriramo na tome europskome tržištu. To je ključni problem, i u tome segmentu problem troškovne konkurentnosti iznimno proizlazi iz te činjenice. Slijedom usporednih prikaza može se zaključiti da na zajedničkome europskom tržištu postoji nesmiljena porezna konkurencija među novim i starim zemljama članicama EU. Gdje smo mi? To je pitanje koje autor postavlja. Ono je retoričko, ali je ono i bitno, jer se negdje u nekoj perspektivi od iduće dvije, tri, ili pet godina mora nešto učiniti, da bismo onaj dio kvalitativne nekonkurentnosti barem nadoknađivali i da bismo u dijelu kvantitativne konkurentnosti, točnije, troškovne i cjenovne, stvorili prostor za disanje našim firmama, pri čemu i fiskalni sustav mora dati svoj doprinos.

Što donosi Vladin Program oporavka? Autor ponovno ističe da je veoma teško govoriti o učincima takvoga sveobuhvatnoga Programa, a ne napraviti kakvo-takvo bilanciranje tih mjera. Kakvo-takvo bilanciranje usmjereno na one komponente agregatne potražnje s pozicije stanovništva i osobne potrošnje. Bitne su u tome pozicije države i proračuna. Autor postavlja pitanje o situaciji s investicijama i o položaju gospodarstva. Ključnim smatra pitanje: kako će se te mjere odraziti na navedena tri sektora, pa i na inozemstvo? Inozemnu komponentu smatra dodatnim nedostatkom Programa zato što se u Programu nije baš previše izravno osvrnulo na odnos prema izvozu, prije svega na povećanje izvoza i na smanjenje deficita platne bilance. Za procjenu bilanciranja autor je primijenio nekih 15 mjera, uključivši i one već prije uvedene, kao što su krizni porez i veća stopa PDV koja izravno zadire u dohotke, što osobito smanjuju kupovnu moć stanovništva. Kada se od tih mjera izdvoje njih 12 ili 13 koje zajedno sa svim rezovima koji se planiraju, idu na štetu stanovništva, a neki su od tih rezova već počeli i kada se uključi nekoliko pozitivnih mjera, prije svega smanjenje poreznih stopa na dohodak i još neke poput ukidanja kriznoga poreza, onda je neto učinak u godini 2010. procijenjen na približno 4,5 milijarde kuna. Prema tome, ako Vlada zaista ostvari sve rezove navedene u mjerama, kao na npr. povlaštene mirovine, regrese, božićnice i sve ostalo što je najavila, za toliko će biti smanjena javna potrošnja. To znači da bi stanovništvu ostalo manje približno 4,5 milijarde kuna. To je ogroman novac i za toliko je osobna potrošnja u minusu. Nešto će blaža biti situacija u godini 2011., a to znači da bi nastavak primjene tih mjera utjecao na približno 3 milijarde neto gubitka za stanovništvo. Postavlja se pitanje: kamo ide ta ušteda u proračunu?

Bez rebalansa, i to što bržega, taj se odgovor neće dobiti. Iz rebalansa bi se moglo vidjeti kako se namjerava rješavati problem nelikvidnosti koja je ključni problem, a o tome se svi slažu. Rebalans bi morao dati odgovor na pitanja o potporama, o kreiranju radnih mjesta, o tome što je s javnim investicijama i ostaju li one na onoj razini koja je bila zabilježena u proračunu za godinu 2010. ili će se tu dogoditi da se novac prelije od stanovništva prema investicijama, ili, što je moguće, da za pokriće jamstava ode gotovo cijela ušteda od 4,5 milijarde kuna. Postavlja se pitanje, je li sigurno da će na kraju sve te uštede rezultirati isključivo pokrivanjem onoga što je već potrošeno, tj. prilagodbom manje planiranim proračunskim prihodima, bilo da se to radi o porezima na dohodak, ili da se radi o smanjenim prihodima od doprinosa za približno 5%-6% prema posljednjem izvješću Vlade, ili MF-a. Treća se komponenta odnosi na doprinose i na porez na dobit. Prema nekim bi se procjenama ove godine mogao očekivati oko 30% manji porez na dobit, što je dodatne 2-3 milijarde kuna manje u proračunu.

Prema tome će se sve ono što nije prihodovano na kraju morati odrezati na rashodovnoj strani i to je ušteda za ovu godinu. Čemu to vodi? Ono što autor vidi iz takve situacije jesu dalje ograničenje rasta osobne potrošnje – a to vodi dalje u recesiju, bez jasne naznake kamo bi očekivane uštede u proračunu bile usmjerene, i činjenica da vjerojatna prilagodba iz toga proizlazi na nižoj razini dohotka i na nižoj razini zaposlenosti. To je ono najgore što nam se može dogoditi, ali to je cijena ove krize i očito je da će biti teško to preokrenuti. Iz analize prof. Grčića proizlazi prijevremena potreba poreznoga rasterećenja cijene rada radikalnijom i drastičnijom reformom s jasnom dinamikom provedbe. U srednjoročnu se dio Programa moralo ugraditi smanjenje doprinosa i smanjenje bruto cijene rada, jer je to nešto što će se neminovno morati dogoditi u Hrvatskoj.

U kontekstu porezne reforme autor u svome izlaganju ističe problematiku troškovne konkurentnosti - to je ono što povezuje mikroekonomiju i makroekonomiju. Smatra da sve Vladine politike moraju razmišljati o tim relacijama, o tome kako ta politika utječe na cijenu rada, kako utječe na parafiskalne i fiskalne namete, kako na energetska situaciju i na cijene energenata - koji su definitivno najviše ograničili kalkulacije poduzeća u posljednje dvije godine i napravili najveći pritisak u tim kalkulacijama, kako utječu na sirovine i na repromaterijal, kako na investicije i na cijenu kapitala, i konačno, što se događa s tečajem. To je strana ekonomije ponude (supply side economics), i to je za Hrvatsku u ovome trenutku jedino moguće kao generalni pristup politici spašavanja gospodarstva. Komparativni prikaz poreznih sustava u našem je slučaju deformiran. Kao što je autor prije naglasio, u slučaju Hrvatske postoje ogromni porezni nameti, i to ne samo na rad. Ipak postoje i određene rezerve, a to su upravo imovinski porezi i ostali porezi. Tu se ističu porez na kapitalne dobitke i posebno na prihode od kapitala. Nešto što je u Hrvatskoj potpuno derogirano, a kao dokaz za to koristi se analizom 15 zemalja u našem okruženju, i to onih s kojima se natječemo i kojima

konkuriramo, a iz te analize proizlazi da jedino Hrvatska ima nulte stope poreza na prihode od kapitala, kapitalne dobitke i imovinu. A sa druge strane, Hrvatska ima od svih tih zemalja najviše stope na dodanu vrijednost, na dohodak, pa čak i na dobit. Očekuje se uspostava pravednog sustava, ali istovremeno i sustava koji će biti poticajan, a to traži značajne korekcije u poreznome sustavu. Takvo je radikalno oporezivanje rada i osobne potrošnje i gotovo nikakvo oporezivanje kapitala neodrživo za jednu tranzicijsku zemlju. Za zemlju stabilne tržišne ekonomije možda je to sasvim normalno, pa su dohoci širokoga sloja ljudi dovoljni da ti ljudi mogu živjeti, ali u Hrvatskoj oko 50% ljudi ima plaću manju od 3.500 kn, 75% ima plaću manju od prosječne 5.200 kn, a to je neodrživo. Košarica sada iznosi 7.500-8.000 kn, to znači da se ozbiljno moramo zamisliti o pravednosti sustava oporezivanja, ali sustav istovremeno mora biti u funkciji upravo one jače i veće konkurentnosti. To je moguće postići, a istovremeno i sustav učiniti pravednijim i takvim da teret s proizvodnih inputa smanji i da poboljša poziciju poduzeća, a da taj teret više prebaci prema outputima. To je u Hrvatskoj moguće učiniti.

Govoreći o realnoj aprecijaciji, autor ukazuje na ono što nas očekuje u ovoj koncepciji i da će trendovi koji se događaju kod ovih drugih komponenti na mikrorazini sigurno tu realnu aprecijaciju dalje povećavati i zaoštravati, pa će se škare na kraju, od godine 2004. do danas, i dalje širiti. S time moramo računati, a naši poduzetnici isto tako moraju s time računati. To se posebno odnosi na izvozno orijentirane poduzetnike. To je dodatna opasnost, naravno, za njih i dodatna nepovoljna okolnost, ali u ovome se trenutku čini da je jedina kompenzacija toga dodatnoga tečajnoga troška moguća na drugim komponentama i politikama koje je u svome izlaganju profesor Grčić istaknuo.

Prof.dr.sc.Ljubo Jurčić¹ u svojoj raspravi dao je ocjenu Programa gospodarskog oporavka. Prijeka potreba donošenja Programa gospodarskog oporavka proizlazi iz činjenice da hrvatski bruto domaći proizvod smanjuje svoj rast već od prvoga kvartala godine 2007., da bi na kraju 2008. pao na nulu a godina 2009. završila je s negativnom stopom od 5,8%.² Druga činjenica koja ukazuje na potrebu donošenja Programa je rast vanjskoga duga koji će ove godine dostići vrijednost bruto domaćega proizvoda. Nezaposlenost je na početku 2010. prešla 300 tisuća. Nagovještaj negativnih kretanja u 2010. dolazi iz stagniranja industrijske proizvodnje i osobne potrošnje. Raspoloživi dohodak građana nastavlja padati, a njihova je mogućnost zaduživanja sve manja, tako da se ne može očekivati rast standarda, nego naprotiv, njegov pad.

¹ Ljubo Jurčić, profesor Ekonomskog fakulteta u Zagrebu i Predsjednik Hrvatskog društva ekonomista

² Program je Vlada usvojila u travnju 2010. godine

Donošenje ovoga Programa pozitivan je iskorak Vlade, jer je u središte pažnje stavila osnovni problem hrvatskoga gospodarstva, ali i ukupnoga društvenoga razvitka - gospodarsku krizu. Zbog svojih obilježja, postoje veliki izgledi da se ta kriza pretvori u ozbiljnu socijalnu, a samim tim, po logici stvari i u političku. Zbog toga je više nego potreban program mjera koji će zaustaviti razvijanje krize i pokrenuti oporavak hrvatskoga gospodarstva.

Poslije mnogih programa, strategija, nacionalnih razvojnih planova i sličnoga, što su donošeni gotovo svake godine u proteklim godinama i koji su imali potpuno drugu svrhu, a ne onu na koju je upućivao njihov naslov i koji su pisani kao „lijepi tekstovi“, ovaj Program djeluje konkretnije. Svi prethodni dokumenti bili su dominantno politički ili „politikantski“. Svaki je dokument Vlade, prirodno, politički dokument pa je tako i ovaj Program. Za razliku od ostalih, u njemu je izostavljen nepotreban tekst, a probleme, ciljeve i politike pokušalo se konkretno navesti.

Ovaj Program ni u kojem slučaju nije, niti može biti definitivan dokument. On je više polazna osnova za širu, ekonomsku i političku analizu i za raspravu o problemima i načinima njihovih rješavanja. Zapravo, malo se iz njega može izravno primijeniti u operativnoj politici. Iako je u njemu navedeno više od sto mjera, to su više smjernice nego konkretne mjere. Veliki učinak ovoga Programa bit će samo ako Vlada bude otvorena za primjedbe i ako nastavi dodatnu analizu i dogradnju u područjima navedenim u Programu.

Ukazao je na činjenicu da je ekonomska politika svjesno usmjeravanje, tj. reguliranje ekonomskoga procesa, povezanoga s rješavanjem triju vječnih i bazičnih problema ekonomskoga života: što, kako i za koga proizvoditi? Osnovni element svake politike, pa tako i gospodarske, jest cilj ili grupa ciljeva koja se definira kao poželjna buduća stanja, najčešće različita od sadašnjega, stanja, ali koja se neće ostvariti sama od sebe kao rezultat autonomnog procesa ili promjena, već se može postići samo svjesnom, organiziranom i svrhovitom ljudskom akcijom. Ciljevi se moraju postaviti kao potreba ili nužnost, a ne kao želja donositelja odluka. Cilj kao potreba proizlazi iz nekog postojećega ili iz postojećih problema, tj. iz situacije kojom nismo zadovoljni.

Prilikom izbora ciljeva, donositelji političkih odluka obično se nalaze pred određenim brojem alternativa. No, što su problemi dublji i veći, broj alternativa se smanjuje. Uvijek se izabire cilj kojim se rješava najdublji i najteži problem. Tada je politički pristup takav da nema boljeg sutra ako ne preživimo danas.

U ostvarivanju konačnoga cilja (primjerice, veći standard građana i njegov dugoročno održivi rast), potrebno je odrediti i međuciljeve koje valja prije ostvariti da bi se došlo do konačnog cilja. Neke je međuciljeve potrebno ostvarivati paralelno, ali je što je broj ciljeva veći, mogućnost njihova potpunog ostvarenja teža. U tome je još važniji odnos među ciljevima, tj. jesu li oni međusobno neo-

visni, komplementarni ili u sukobu. Najčešći odnos je odnos komplementarnosti, kada ostvarenje jednoga cilja potpomaže ostvarenje drugoga i nasuprot tome konfliktni odnos, kada ostvarenje jednoga cilja ograničuje ostvarenje drugoga ili drugih ciljeva.

Redosljed ostvarivanja ciljeva nije ništa manje važan. Procesom ostvarivanja konačnih (dugoročnih) ciljeva politike često je potrebno ciljeve pretvarati u instrumente i obrnuto. Primjerice, u jednome razdoblju tečaj i proračunski deficit moraju biti instrumenti ekonomske politike u ostvarivanju „viših“ ciljeva, primjerice, pune zaposlenosti, uravnoteženja u bilanci plaćanja i slično. Kada se dosegnu ti ciljevi onda se ovi instrumenti, tečaj i proračunski deficit mogu odrediti kao ciljevi. Stabilan tečaj i nulti deficit proračuna za naredno razdoblje postaju ciljevi.

Za ostvarivanje ciljeva ekonomska se politika služi instrumentima koji se mogu grupirati po područjima utjecaja politike: instrumenti javnih financija, instrumenti monetarnih financija, instrumenti trgovinske i industrijske politike, instrumenti politike dohodaka, instrumenti regionalnoga razvitka i sl. Instrumenti su sredstva kojima se ostvaruju određeni ciljevi. Odnos ciljeva i instrumenata pripada centralnoj i najsloženijoj problematici ekonomske teorije i ekonomske politike. Odnos cilja i instrumenta rješava problematiku konzistentnosti ekonomske politike koja je presudna za njezinu učinkovitost.

Ako se pođe od toga da su ciljevi ekonomske politike manje ili više zadani, osobito u uvjetima krize, tada je glavni zadatak ekonomske politike izbor odgovarajućih instrumenata kojima će ti ciljevi biti realizirani. Složenost politike proizlazi iz višestruke povezanosti instrumenata i ciljeva. Pojedini instrumenti utječu na nekoliko ciljeva, a pojedini su ciljevi pod utjecajem više instrumenata. Kako smo prije naveli: oni mogu biti u različitim odnosima, mogu se podupirati ali mogu biti i suprotstavljeni. No, ako postoji veći izbor instrumenata onda je lakše ostvarivati zadane ciljeve.

Ekonomske su veličine kvantitativne, brojčane. Znamo koliki su proračun, porezi, proizvodnja, troškovi, plaće, cijene, izvoz, uvoz, investicije, osobna potrošnja, novčana masa, kamatnjak, krediti i slično. S veoma velikom vjerojatnošću u određenim okolnostima znamo i jačinu pojedinih veza među tim veličinama, ali isto tako i među ciljevima i instrumentima. Preciznije podatke o međusobnoj povezanosti različitih ekonomskih veličina, instrumenata i ciljeva daje ekonomska analiza. Zbog toga u ekonomskoj strategiji, politici ili programu sva stanja, ciljevi i potrebna sredstva točnije instrumenti trebaju biti kvantitativno (brojčano) iskazani.

Ciljevi se postavljaju na osnovi nezadovoljstva lošim stanjem, tj. stanjem koje nas ne zadovoljava. Osim definiranja poželjnoga stanja, ciljeva i izbora instrumenata za njihovo ostvarivanje, potrebno je utvrditi uzroke, tj. izvore takvoga stanja. Sastavni dio politike ostvarivanja ciljeva je i politika uklanjanja izvora, tj. uzroka koji su doveli do nepoželjnog stanja.

Program gospodarskog oporavka polazi od današnje gospodarske situacije koja se definira padom BDP, industrijske proizvodnje, robnog izvoza, rastom nezaposlenosti, vanjskog duga i nelikvidnosti i nastavlja sa slabostima koje je ta situacija razotkrila, prije svega strukturnim. Ograničenja u vođenju ekonomske politike, uz sve navedeno, vide se i u visokom vanjskom dugu, u potporama, niskoj konkurentnosti, u lošem upravljanjem državnom imovinom, u maloj aktivnosti stanovništva i u malim izravnim stranim investicijama.

Nedostatak ovoga dijela Programa jest analiza uzroka takvoga stanja i takvih ograničenja. Da bi se stanje mijenjalo moraju se otkloniti njegovi uzroci. Pad BDP, industrijske proizvodnje, rast vanjskoga duga, nezaposlenosti i nelikvidnosti posljedica su postojećeg sustava. Možda je najbolja ocjena sadašnje makroekonomske situacije ta da je hrvatska potrošnja u proteklim godinama uvijek bila veća od domaće proizvodnje, i to u prosjeku između 3 do 4 milijarde eura. To znači da je (nacionalni) dohodak u Hrvatskoj bio manji od troškova (rashoda). Ta se razlika pretvarala u dug države, poduzeća i građana, u dug koji se akumulirao u ukupan dug koji je sada postao osnovni ograničujući faktor daljega razvitka. Zbog vanjske je nekonvertibilnosti kune i zbog devizne klauzule u domaćim ugovorima, vanjski dug osobita prepreka ekonomskoj politici .

Ta se situacija neće riješiti ako se ne rješavaju izvori tih problema. Globalna svjetska financijska i gospodarska kriza imaju samo manji udio u hrvatskoj krizi. To će se pokazati u razdoblju kada u Europi i u svijetu počne oživljavati gospodarstvo a to se neće značajnije osjetiti u Hrvatskoj.

Hrvatska ima vlastite izvore svoje krize koji nisu od jučer, a njih se može podijeliti prema njihovoj ročnosti. Ako se pogleda unatrag - od početka 1800-tih godina do danas, Hrvatska je imala samo dva kraća razvojna razdoblja. Prvo se kreće od polovine do svršetka devetnaestoga stoljeća. U tome je razdoblju Hrvatska držala korak s dostignućima industrijske revolucije - od željeznice do elektrotehničke industrije. Drugo je razvojno razdoblje Hrvatske od šezdesetih godina 20.stoljeća do polovine sedamdesetih godina toga stoljeća, kada je izgrađen najveći dio suvremene industrije i kada je Hrvatska u značajnoj mjeri u industriji držala korak s razvijenim svijetom. U tome su se razdoblju razvile i danas još uvijek poznate Hrvatske kompanije. Može se reći da se u proteklih dvjestotinjak godina Hrvatska samo u kraćim razdobljima razvijala i da nije imala zadovoljavajući kontinuitet u praćenju industrijskih, a poslije ni tehnoloških revolucija.

Drugi problem s kojim se Hrvatska suočava od šezdesetih godina prošloga stoljeća jest nemogućnost stvaranja dovoljnoga broja radnih mjesta za radno sposobno stanovništvo. Moglo bi se reći da je hrvatskoj politici još uvijek tajna kako kreirati radna mjesta. Problem je dijelom riješen oko polovine šezdesetih godina otvaranjem granica, kada je približno 500 tisuća radno sposobnoga stanovništva otišlo u inozemstvo. To je pozitivno utjecalo i na politički razvitak Hrvatske, na

otvaranje prema svijetu i na razvitak ljudskih prava, a činjenica je i da se smanjio pritisak na zapošljavanje u zemlji. Taj je učinak iscrpljen do početka sedamdesetih, pa je nastavljeno pritisak nezaposlenih rješavati zapošljavanjem u postojećim poduzećima proporcionalno sa brojem postojećih zaposlenih, iako u većini slučajeva ta zaposlenja nisu odgovarala potrebama proizvodnje. Na taj su način poduzeća su imala prekobrojnu zaposlenost, a to je dodatno smanjivalo njihovu efikasnost. Na kraju sedamdesetih i na početku osamdesetih godina 20. stoljeća, počinju bivati vidljivi rezultati krize, a to pokazuju usporavanje proizvodnje i rast nezaposlenosti. Devedesete godine Hrvatska je provela u ratnoj situaciji i dominantno u situaciji koja je bila posljedica i utjecaj rata. Na početku godine 2000. Hrvatska je suočena s velikim brojem nezaposlenih – više od 300 tisuća i s velikim brojem radnika koji rade, a ne primaju plaću. Dio problema riješen je prijevremenim umirovljenjima i otpremninama. Tom je politikom administrativno smanjen radni kontingent u Hrvatskoj koji je među najnižima u Europi - oko 55%. Radni kontingent u Hrvatskoj iznosi oko 1,45 milijuna zaposlenih plus 300 tisuća nezaposlenih a to je nešto manje od 1,8 milijuna, iako bi morao iznositi više od 2,2 milijuna. Iznimno niska aktivnost stanovništva izvor je današnjih problema Hrvatske. Premalo je ljudi zaposleno. Situacija je još lošija kada se vidi broj onih koji izravno stvaraju dodanu vrijednost od koje svi ostali žive. Taj je broj značajno manji od jednoga milijuna onih koji hrane sve ostale.

Treći je izvor krize privatizacija. Sastavni je dio procesa tranzicije promjena političkoga sustava - od socijalističkoga, tj. komandnoga, prema tržišnome i promjena društvenoga/državnoga vlasništva u privatno. Može se reći da je cilj tranzicije promijeniti politički sustav i odnos prema vlasništvu. No, demontiranjem političkoga sustava demontirane su i mnoge tvornice, iako njihova tehnologija, proizvodno znanje i iskustvo radnika nisu imali politički predznak. Nadalje, proces privatizacije vodio se bez regulatornih institucija kojih bi zadatak morao biti zaštita društvene koristi i dugoročnih interesa hrvatskoga društva. Procesom privatizacije više smo stvarali vlasnike imovine nego poduzetnike i više smo izgrađivali gospodarstvo u kojem monopoli dominiraju više nego tržišna konkurencijska poduzeća. Uz to smo kompanije koje su zbog različitih razloga imale položaj prirodnoga monopola uglavnom prodali strancima, pa zbog toga danas imamo značajno negativnu bilancu dohotka s inozemstvom.

Četvrti izvor krize potječe s kraja godine 1993. kada je usvojen Ekonomski program stabilizacije koji je poslije predstavljan kao Strategija Hrvatske, iako to nije bio. Taj je program direktno i indirektno označio početak stvaranja „atipičnoga modela gospodarstva“. Naime, tipičan model gospodarstva koji primjenjuju sve razvijene zemlje ima definirane ciljeve: stopu gospodarskoga rasta, punu zaposlenost, međunarodnu konkurentnost i ravnotežu u bilanci plaćanja. Svi instrumenti ekonomske i ukupne politike podređeni su tim ciljevima. To je osobito potvrđeno ponašanjem razvijenih država u sadašnjoj krizi. Ciljevi su bili više nego jasni:

očuvati domaću proizvodnju i zaposlenost i to se moralo braniti svim sredstvima. Hrvatska je Vlada Programom iz 1993. odredila stabilan tečaj kao osnovni cilj i konvergenciju nultom deficitu proračuna kao srednjoročni cilj, ne vidjevši da Hrvatska ima mnogo prioritetnijih ciljeva: tranziciju, restrukturiranje gospodarstva, kreiranje radnih mjesta, povećanje međunarodne konkurentnosti. Za ostvarivanje tih ciljeva - od povećanja međunarodne konkurentnosti do restrukturiranja gospodarstva i povećanja broja radnih mjesta - najsnažniji su instrumenti ekonomske politike devizni tečaj i proračunski deficit. U trenutku kada Hrvatska postigne punu zaposlenost i ravnotežu u bilanci plaćanja, što bi bio dokaz njezine međunarodne konkurentnosti, moglo bi se razmišljati o drugačijim ciljevima s tečajem i proračunskim deficitom. Osim činjenice da je tečaj fiksiran, on je određen i na niskom nivou čime je strana roba postala jeftinija od domaće. Postalo je isplativije uvoziti nego proizvoditi u zemlji. Fiksni tečaj i rast troškova učinili su domaću proizvodnju sve manje isplativom. U Hrvatskoj se sve manje isplati raditi, proizvoditi i izvoziti. Na djelu je bila deindustrijalizacija.

Potica je za povećanje duga, osim rasta uvoza bržega od domaće proizvodnje, dalo je i otvaranje svjetskog financijskoga tržišta prema Hrvatskoj na početku godine 2000te. Hrvatski su potrošači tako mogli doći do jeftinoga stranoga novca i njime kupovati jeftiniju stranu robu. Sve to zajedno dovelo nas je u visoku zaduženost prema inozemstvu.

Peti izvor naše vlastite današnje krize jest i neodgovarajuća struktura investicija. U investicijama koje su nekada dosezale i 30% BDP, što je znatno iznad prosjeka, samo je manji dio završavao u proizvodnim djelatnostima. Gradnja spomenika, sportskih objekata, trgovačkih centara, infrastrukture, pa i stanova i kuća, postat će teret svojim vlasnicima, ako se paralelno ili još bolje malo prije ne investira u proizvodne aktivnosti kojima bi se stvorili kapaciteti i dohoci da se ove druge investicije mogu financirati. Investicije su utjecale i na povećanje vanjskoga duga, jer je domaća akumulacija u pravilu bila manja od domaćih investicija pa se za razliku izravno zaduživalo u inozemstvu. Ta posuđena i uložena sredstva ne proizvode devizni priljev kojim bi se mogao otplatiti devizni dug. Velika investicijska aktivnost okrenuta domaćoj potrošnji i velike državne investicije stvorile su strukturu gospodarstva koje je poduzetnike okrenulo državnim narudžbama, a manje tržištu i gotovo nimalo inozemnom tržištu.

Ono što valja u Programu dograditi jesu mjere i politike koje će otklanjati izvore koji su Hrvatsku doveli u današnju krizu. Te mjere nisu jednokratne ni jednostavne. To mora biti kombinacija više politika s jasnim ciljevima i redosljedom njihovog ostvarivanja. Program je uglavnom orijentiran na „sređivanje države“ smanjenjem troškova, tj. stabiliziranjem proračuna na nižoj razini. No, samo smanjivanje troškova ne znači povećanje proizvodnje, zaposlenosti i izvoza a to je sada najpotrebnije, nego će možda djelovati i obrnuto. Ono što će se

činiti pozitivnim bit će smanjenje uvoza, ali smanjenje uvoza jasni je znak pada potrošnje i standarda građana. U Programu nedostaje aktivna politika povećanja domaće proizvodnje, zapošljavanja, izvoza, pa i na štetu monetarne i fiskalne stabilnosti. U politici izlaska iz krize takav pristup imaju sve razvijene zemlje. Ako se sačuva proizvodnja onda se u narednome razdoblju može voditi konsolidacija i javnih financija, ali na višem nivou BDP.

Drugi je nedostatak Programa što problemi, ciljevi, instrumenti i njihovo vremensko provođenje nisu izraženi u kvantitativnim, brojčanim, pokazateljima, jer sve te veličine imaju svoju numeričku vrijednost. Na taj bi se način lakše moglo pratiti i kontrolirati provođenje Programa, njegova dogradnja i na toj osnovi kreiranje provedbenih dokumenata.

Profesor dr.sc. Jože Perić osvrnuo se u raspravi na komponentu turističke privrede i na očekivanja iz Programa. Činjenica je da u posljednjim godinama, i to ne u kratkome razdoblju, turizam stvara dvadesetak posto BDP. Istina, to je prema mjerenju satelitske bilance o kojoj se može mnogo razgovarati - je li to baš to ili to nije to. No, ipak stoji ono što je svima dobro poznato, a to je da pomaže i to veoma lijepo, u punjenju proračuna, pomaže u zapošljavanju, posebno sezonskom, pomaže u podizanju standarda, osobito lokalnoga stanovništva, neovisno o tome je li to registrirano, ili se radi o sivoj ekonomiji. Prema tome, taj se udio turizma u stanju i oporavku zemlje ne može zanemariti. No, u posljednjim godinama postoji nešto što se događa u našem turizmu, a što nije dobro.

Kao prvo, nije dobro kada turizam stvara 20% BDP neke zemlje, zato što je onda ta zemlja veoma, veoma osjetljiva. Primjer Hrvatske pokazuje da su sve oči uprte u sezonu, pa se tješimo kako će nestabilnost ili makroekonomska kriza biti ublažene dolaskom turista i njihovim priljevom iz destinacija na koje su do tada išli, kao npr. iz Grčke. Tako čekamo godine 2012., 2013., kada ćemo ući u Europu, pa će nestati granica, pa će nam dolaziti mnogo više turista iz zapadne Europe i tome sl. Hrvatska je po svim pokazateljima turistički razvijena zemlja, ali je to turizam u zemlji koja nije razvijena, pa odnos da turizam daje 20% u BDP u tome kontekstu nije dobar i ne smije se zbog toga biti zadovoljan. Naravno, ne zato da bi se smanjili napredak i rast turizma nego, da bi raslo i sve ono drugo što je potrebno i da bi se turizmu pomoglo da bude mnogo produktivniji.

Drugo što u posljednje dvije do tri godine nije dobro jest da nam se događa da se i takav doprinos turizma smanjuje, ali u onome razdoblju kada pada i BDP zemlje, a to znači da, s jedne strane, turizam realno klizi nizbrdo brže nego što klize BDP ili cijelo gospodarstvo zemlje, a da nam mnogo više odgovara da hvalimo učinak turizma i izražavamo veliko zadovoljstvo zato što smo prethodne godine ostvarili 7 milijardi, prošle godine 6, a ove ćemo godine ostvariti 5,5 milijardi eura, naravno, sve po satelitskoj bilanci, ako nju kao takvu prihvaćamo.

Treće što nije dobro u našem turizmu, a sve ga je više, jest izrazito mali udio domaćega turizma. U najrazvijenijim državama domaći turizam čini 60% pa čak i 70% od ukupnoga turizma, naravno to su onda i visoko razvijene turističke zemlje. Kod nas udio domaćega turizma iznosi oko 10%, a vjerojatno će taj udio u ukupnome prometu turizma ove godine biti 6% i čak 5%. To, naravno, pokazuje situaciju u ovoj zemlji, pokazuje kakav je standard stanovništva, kakva je njegova kupovna moć i pokazuje sklonost potrošnji za takvu vrstu usluge. Sada je, kada razmišljamo o turizmu kao o industriji, potrebno u obzir uzeti činjenicu da je hrvatski turizam minimalno 90% na svjetskome tržištu na kojem susreće konkurenciju koja je nesmiljena. To se odražava tako da se formira jedna cijena koja je praktički zadana, a svi se domaći negativni trendovi ispoljavaju u onome sadržaju inputa koji ulazi u turističku ponudu.

U takvim smo kretanjima na mikrorazini došli do toga da nam je turistički sektor, posebno u hotelijerstvu, koji je u svakoj zemlji ekskluzivni dio turističke ponude, u rezultatima sve lošiji i lošiji. Profiti su minimalni, ili se radi s gubitkom, nelikvidnost je sve veća i ono što je najgore u svemu tome jest da u posljednjih godinu dana i banke polako dižu ruke od turizma, jer prate njegove rezultate i vide što se događa pa jednostavno više nemaju prave volje da ulaze u financijske poslove, osobito kad je riječ o investicijama. Rezultat je takvoga ukupnoga stanja na mikrorazini da pojedini investitori žele otići iz turizma, a to znači da, žele preseliti kapital na neko drugo mjesto. Za ozbiljnije investitore jednostavno nema pravih prilika, pa i ne postoji zainteresiranost da ulaze u hrvatski turizam. Budući da su turizam i ponuda proizvod s kojim on izlazi na svjetsko tržište na određeni način ogledalo cijeloga gospodarstva, moguće je u ovome trenutku izvući tri zaključka:

- prvo, da Hrvatska nije konkurentna u svojoj turističkoj ponudi, i to osobito ako se razmišlja o dohodovnoj konkurentnosti.

- drugo, da Hrvatska nije privlačna domaćem turizmu, pa se ona njemu ne može tako jednostavno okrenuti, a iz toga slijedi zaključak da turizam pomalo gubi dah kao pokretač ne samo svoga, nego i ukupnoga razvitka hrvatskoga gospodarstva, kao što je bio svih ovih posljednjih godina. Hrvatski turizam gubi dah i kada se govori o učinku koji može dati proračunu, zapošljavanju, standardu stanovništva i sl. Slika bi bila još poraznija kada bi bilo još ozbiljnijih analiza od onih inputa koji ulaze u naš turizam - koliko sa stajališta porijekla roba iz uvoza, a koliko je to domaće proizvodnje.

Ono na što ukazuje prof. Perić jest da, zapravo, od silnih mjera koje imamo, uključivši i Program Vlade, ali i Program ministarstva turizma, ni prošle ni ove godine ne vidimo pravo poticajno makroekonomsko okruženje i ne vidimo neke jasne strateške ciljeve. Primjer turizma pokazuje da konkurentni položaj na međunarodnome tržištu nije povoljan. Sa stajališta turističke privrede problem je i u tečaju kune, koji se može kompenzirati sa mnogo drugih elemenata, ali onda

to postavlja i otvara problem vrijedi li to za sve ili će vrijediti samo za turizam, s jedne strane, i otvara pitanje imamo li uopće mi kao zemlja u ovoj situaciji takav potencijal, da nekim poticajima, fondovima i sličnim mjerama nešto učinimo? Konkurentne destinacije u svojoj ponudi imaju ugrađene određene stimulativne mjere, a Hrvatska nije spremna odgovoriti na taj način. Hrvatska dolazi s programom mjera koje su u jednome dijelu veoma diskutabilne. Ako se smanjuju para-fiskalni nameti, ako se smanjuje spomenička renta, to će se odraziti i na turizam, jer turizam nije hotel, turizam su mjesto, rad, destinacija, ono što se nudi u cjelini, tako da je upitno koliko je to dobro pogođeno sa stajališta turističke privrede.

Drugo je pitanje problematika PDV i fiskalne politike. Samo Austrija i Italija u Europi imaju PDV 10% na hotelsku uslugu, uključivši pansion. Sve druge zemlje imaju od 5% do 9%, a na restoranske usluge samo mi imamo 23%. Nijedna druga zemlja nema više od 10%. Hrvatska bi Vlada sukladno s time morala donijeti odluku da se položaj ove turističke industrije, to znači hotelijerstva i restorana, izjednači s onim što ima Europa.

U ovom se kontekstu sa stajališta turizma ne vide jasno pravi ciljevi - želimo li mi ostvariti noćenja ili dosegnuti broj noćenja od prije rata, jer sada još kaskamo oko 20% ispod predratnog broja, valja znati što želimo: želimo li priljev od 10 milijardi eura, ili do godine 2020. želimo 20 milijardi eura, ili želimo profitabilnost turističke industrije? To su pitanja koja traže hitan odgovor.

Slijedeće je pitanje - što je to "life style destinacija"? To može biti lijeпа odrednica Hrvatske u ovome konkurentskome okruženju. Ali koji je njezin sadržaj, je li to sada stvarno domaća hrana? Nešto od life style destinacije imamo, ali je pitanje razvijamo li to dobro. Važno je pitanje i struktura smještajnih kapaciteta. Iako je uvriježeno mišljenje da nam nedostaje hotela, hoteli su nam popunjeni jedva sa 40%. U Europi je prosjek 65%. Nigdje nema pravoga cilja, nema odgovora o perspektivi kampova, o perspektivi kućanstava, a to je 70% naše smještajne ponude. Jedan od ciljeva morao bi biti podizanje kvalitete. Za "life style" destinaciju bitno je bolje prometno povezivanje, osobito u pravcima prema Sloveniji i dalje preko Žute Lokve prema Dalmaciji. Za veliki bi dio sjeverne Italije i Austrije dolazak u Dalmaciju trajao 3 do 3 i pol sata vožnje, pa bi to onda bio pravi pomak prema turizmu, a to nitko ne spominje.

Prof. Perić zaključuje da su mjere korisne, ali ističe potrebu da se poduzmu mjere za smanjivanjem pritiska na troškove poslovanja, tj da se poboljšaju konkurentne pozicije turističke industrije.

Dr.sc.Tihomir Domazet u svojoj raspravi ističe da su uzroci krize u kojoj se sada našao cijeli svijet po njegovome mišljenju sporazum iz Bretton Woodsa, zatim je to preko različitih kriznih situacija prijelaz na Washingtonski konsenzus, a konačni je rezultat toga globalna kriza. On upozorava da Program nije mo-

gao predvidjeti, pa onda ni uvažavati događanja koja su se zbivala nakon njegova donošenja - dužnička kriza u Grčkoj, kriza eura, kriza Europske Unije ili monetarne unije, a u sve su lošijem međusobnom položaju i zemlje EU. Donesen je dokument zemalja G20, ministri financija zemalja Europske Unije donose programe, kod nekih zemalja vlade snažno interveniraju, a kod nekih se uvode mjere smanjivanja proračunskih rashoda, posljedica čega je smanjenje stope rasta. Sa druge strane, Kina ove godine očekuje rast veći od 10%, Indija 8,8% itd. On naglašava da istovremeno prema najnovijim informacijama izloženost španjolskih banaka iznosi od 600 milijardi eura, a to je, dakako, šokantno za EU, pritom, čini se, mala i otvorena gospodarstva EU sa svojim specifičnim problemima nisu primarni problem. Ono što je sada u središtu pozornosti odnosi se na opasnost od pojave drugoga dolaska krize u EU. Drugi val krize mogle bi izazvati ponajprije Grčka, Španjolska i Portugal kojima su banke dale zajmove u iznosu od 2200 milijardi eura, i pitanje je hoće li one moći to sve vratiti. U svojoj raspravi Domazet ukazuje i na otvorena pitanja moguće deflacije i posljedice koje bi ona mogla donijeti sa stajališta gospodarskoga rasta.

Ocjena koja je dana u ovoj raspravi ukazuje na činjenicu da se nastavlja ono što je svijet primijenio i naučio iz Velike gospodarske krize, a to je da se ništa ne rješava kratkoročnim mjerama. Drugo, nema više primjene Opće teorije Keynesa. Sada je jedan od oslonaca jedan njegov rani rad koji je naslovljen «Pregled riznice» (eng. Treasure review), a u njemu stoji da nema poticaja rastu. Kriza se rješava svim mogućim mjerama - u SAD spašavaju iz proračuna banke, a Europska središnja banka kupuje državne obveznice. Država socijalizira dugove. Neprihvatljiva je ekonomska politika koja ne osigurava nova radna mjesta, a najrazvijenije zemlje G7 imaju državni dug na relativno istoj razini kao odmah poslije II. svjetskoga rata, pritom se za neke mjere, kao što je pomoć kod kupnje automobila kućanstvima, smatra da su to mjere koje nisu postigle ništa.

U raspravi Domazet nastoji usmjeriti pozornost na tri činjenice.

Prva je činjenica vanjski dug, deficit platne bilance i nešto što će biti dodatno navedeno: vanjski je dug spomenut i ukazano je na njega kao na problem u našem Programu, ali pritom ističe dvije činjenice - da je sustav rasta zasnovan na inozemnom zaduživanju, ili točnije na inozemnom kapitalu, doživio kolaps zato što je dug stalno bio veći od BDP-a. To je podatak koji je možda zanimljiv. U razdoblju od posljednjih 10 godina ukupno bruto inozemno zaduživanje u Hrvatskoj iznosilo je 74 milijarde eura, a to je više od 100 milijarde dolara, pritom se, naravno, postavlja pitanje kuda je to otišlo? Tome se može dodati i činjenica da je još od devedesetih godina prodana ogromna količina državne imovine. U Programu je navedena mjera smanjenje zaduženosti, ali Domazet ne vidi da se to može realizirati u situaciji kada dug ukupnoga financijskoga sektora iznosi oko 150% BDP-a.

Drugi je problem deficit na tekućem računu, a to je također kao što je već prije konstatirano unutarnja neravnoteža, istovremeni je deficit na tekućem računu

vanjska neravnoteža. Takav je model rasta doživio kolaps zato što je u posljednjih desetak godina kumulativni deficit iznosio oko 25 milijardi eura, a kumulativni je prirast BDP iznosio nešto više od 23 milijarde eura, što znači da je tu ostvaren neuspjeh. Bit je problema što se stalno koristimo inozemnom štednjom da bismo ulagali u investicije koje ne daju rezultate. Ako to ne promijenimo, taj će kronični nedostatak - deficit biti još dublje upadanje u probleme, kojima je teško vidjeti kraja. Što je struktura ovoga našega deficita može se vidjeti iz toga kako on raste i iz činjenice da je udio usluga spašavao taj ukupni deficit, a tako ne može ostati beskrajno.

Treći je podatak novina, a o tome je autor u raspravi podsjetio da je govorio na prijašnjim savjetovanjima HDE. Taj se podatak odnosi na strukturni problem hrvatskoga gospodarstva iz kojega proizlazi sezonska fluktuacija. Ako se realne veličine BDP po tromjesečjima uzmu od godine 2000., Domazet zaključuje da onda kada je rast u drugom tromjesečju u trećem je tromjesečju također rast, a kod četvrtoga se i prvoga tromjesečja bilježi pad. To je stalno, to je kontinuirano, pa autor ističe da, zato što taj nagli pad nije samo u poljoprivredi, niti je samo u trgovini, ni samo u turizmu, struktura u gotovo u svim sektorima utječe na to. To znači da neke naše ocjene o nekakvome oporavku u obliku slova U, V, W ne stoje, nema osnove za to, pa bi i ekonomska politika morala pokušati na drugim osnovama naći nova rješenja. U tome se smislu postavlja pitanje o tome može li Program riješiti ili zaustaviti ove negativne trendove. U bilanciranju koje je učinjeno u okviru ovoga prikaza autor zaključuje o vjerojatnom povećanju fiskalnoga deficita uz nepromijenjenu monetarnu politiku i uz nepromijenjeno financiranje, tako da će BDP ove godine vjerojatno biti niži nego što je bio 2009. - odljev s tekućega računa biti će veliki. Tako će odljev samo s osnova kamata biti oko 1,4 milijarde eura, pa kada se to uzme u obzir ispada da će raspoloživi dohodak biti manji nego prošle godine za oko 42 milijarde i naglašava da možda tek sada slijedi prelijevanje sadašnje europske krize nama.

Domazet je u raspravi dao i neke procjene za drugo tromjesečje. Dogodilo se da je prvi kvartal imao minus zaposlenosti, pa će zbog sezonskoga utjecaja, ako ne i zbog ničega drugoga vjerojatno doći do blagog porasta u drugome tromjesečju, a tako će biti i u trećem. Isto će tako kod industrijske proizvodnje doći do izvjesnoga smanjenja nezaposlenosti, ali uz nastavak problema nelikvidnosti, a to znači da problem nije riješen. U sažetoj ocjeni Programa vidi se da je u biti autor svu svoju pozornost usmjerio na to da u njemu nema dovoljno prostora posvećenoga politici cijena, dohodaka, odnosu s inozemstvom, a o monetarnoj politici naravno nema ni riječi. On smatra da cjelovita ekonomska politika zaslužuje drugačiji pristup. Izlaz iz krize morao bi biti napuštanje svega onoga što nije dobro, svega onoga što je dovelo do krize, svega onoga što je negativno, a kod nas je to potrebno zbog problema s kojima se susrećemo više nego u drugim zemljama.

Ukazuje na dilemu: smanjivati fiskalni deficit, ili povećavati investicije, kako usmjeravati ulogu države u razvojnoj politici? Ili, kako voditi monetarnu politiku zato što Hrvatska vjerojatno za narednih pet godina neće biti članica Europske Monetarne Unije, kako razraditi scenarije ako EU dođe u još veće poteškoće? No istovremeno ističe da nastavak ili proširenje vanjske i unutarnje neravnoteže može cijeli oporavak ponovo dovesti u pitanje. U završnome dijelu svoje rasprave Domazet nudi prijedlog o tome kakav bi morao biti cjelokupan sustav ekonomske politike, a taj prijedlog glasi da se cjelokupan koncept zasniva na štednji i investicijama, na nacionalnoj štednji i investicijama, drugim riječima da se sve ono što je u posljednjih dvadesetak godina bilo negativno - da je štednja bila manja od investicija ($S-I = \text{negativan}$), dinamičkim programom usmjeri na to da postupno štednja postane veća od investicija. To je pristup kojim se rješavaju problematika izvoza, restrukturiranja, zapošljavanja, mirovina itd. Primarni cilj mora biti povećanje zaposlenosti, a cilj je i povećanje naše inozemne konkurentnosti i sustav inovacija koji se ne može preko noći uvesti, jednako kao i ulaganje u tradeable sektor. To, naravno, zahtijeva, pristup koji otvara vizije razvitka Hrvatske i ekonomske politike i taj bi se pristup morao također razrađivati na mikrorazini da bi štednja i investicije bile veće, a to bi vrijedilo općenito za državu, za nefinancijski sektor, i za kućanstva. Kada je govorio o nefinancijskome sektoru, on je prije svega isticao konkurentnost na globalnome tržištu uz primjenu sustava inovativnosti i zajednički nastup na globalnome tržištu. Iako su mjere dane parcijalno, u Programu nedostaje izrada modela i praćenja dinamičke ravnoteže, i na kraju doista osnivanje neovisnoga vijeća ekonomskih savjetnika.

Na kraju su istaknute neke pouke i poruke: prva je poruka da se hrvatsko gospodarstvo u cjelini mora prilagoditi brojnim promjenama koje slijede i koje već postoje, dakle, budimo prilagodljivi; drugo je, prihvatimo činjenicu da je za sve promašaje krivo naše neznanje, i ništa drugo, tj. da je znanje glavni element našega ukupnoga ponašanja ili razvitka i da će se, neovisno o tome hoće li netko to razumjeti ili neće, prihvatiti ili neće, procesi i dalje odvijati, a na nama je da to prihvatimo, razumijemo i možda podupremo.

Prof. dr. sc. Ivan Mencer podsjetio je u raspravi na to da je u jednoj knjizi koja je tiskana oko godine 2003., ili 2004., jedan od autora u naslovu napisao, a to što je napisao rezultat je 12-godišnjega istraživanja, *The power of productivity* (snaga proizvodnosti). To je u svakom slučaju upravo osnovna riječ kojom je ovo izlaganje započeo prof. Mencer. Taj autor među ostalim analizira mnogo zemalja - Francusku, Englesku, Japan, i u toj je analizi Japan globalno znatno slabiji od dojma što ga ostavlja, ali koji je u jednome trenutku pretekao SAD, i to isključivo i samo u sektoru digitalizacije, točnije proizvodnje aparata za digitalizaciju, u sektoru elektronike, u automobilskoj industriji i nigdje drugdje. Dakle,

činjenica je da se, kada govorimo o Programu, izrazito ponavlja osnovni pojam koji u sebi sadrži sve makroekonomske karakteristike, a to je povećanje proizvodnosti. Profesor Mencer postavio je pitanje: gdje se u javnome sektoru poklanja odgovarajuća pozornost tome ključnome pojmu? Smatra da svi pristupi koji ukazuju na nedostatke mogu, s jedne strane biti opravdani, ali isto tako ne prihvaća ni stav o padu standarda stanovništva, već ističe da je, da bismo mogli trošiti, potrebno govoriti o prihodovnoj strani proračuna. Dakle, proizvodnost rada o kojoj se govori u Programu dobila je prema shvaćanju profesora Mencera punu podršku. Ona je ne samo ključna riječ, već je i ključna postavka za sagledanje budućega razvitka. Sve što je rečeno o konkurentnosti, a posebno u smislu niskih troškova, kao i ono što s time u vezi proizlazi iz te proizvodnosti. Ako sve drugo razmatramo, a u tome nema proizvodnosti, po mišljenju autora, nakon 12, 15, ili 20 godina nećemo moći govoriti o nečemu konstruktivnome u našoj budućnosti.

Josip Budimir u svojoj se raspravi zauzima za konkretizaciju problema, a ne za traženje alibi retorike za slučaj neuspjeha Programa. Smatra da je za provedbu Programa ključno otvoriti problematiku vrijednosnoga sustava, i to sa stajališta socijalne odgovornosti. Preduvjet da bi se te gorke pilule, koje su ovdje stavljene na stol, mogle progutati, uistinu je potrebna promjena vrijednosnoga sustava i postizanje nekoga socijalnoga dijaloga. No, on smatra da to u ovome društvu ne postoji, pa zato ocjenjuje da će te mjere veoma teško postići uspjeh. Ocjenjuje da je u proteklih 60 dana dotaknut tek dio, i to parcijalni, problema i da je za provedbu toga Programa potrebno imati hrabrosti i poštenja. Hrabrost bi morali imati oni koji su na vlasti, a poštenje oni koji su u opoziciji. U suprotnome će nam se dogoditi ista situacija koja se događala u ovoj zemlji u bliskoj prošlosti - prije 8 godina, kada je godine 2002. izglasana Rezolucija o suradnji s Haškim sudom i kada se tadašnja opozicija pridružila protestima, a onda je poslije osigurala u skladu s tim zakonom svjedočenja koja su tražena. Smatra da će se i ovdje sada tako dogoditi - da će oni koji danas potpisuju peticije za produženje važnosti kolektivnih ugovora, točnije protiv izmjene ZOR, sutra po ovom Programu provoditi mjere koje nisu proveli oni koji su ih donijeli. I to je naša stvarnost. On ukazuje i da će nas hipoteka takvoga socijalnoga zdravlja ili bolesti društva sigurno progoniti svih ovih godina koje će nam biti potrebne da bismo izašli iz krize. Ocjenjuje da se to neće dogoditi brzo i lako, a o tome svi imamo i konsenzus. Smatra također da i o uzroku te krize više nije potrebno govoriti, jer je od godine 1994. struka pokušala upozoriti na pogubnost toga gospodarskoga modela na kojem se pokušavalo razvijati zemlju. Taj je model po ocjeni J. Budimira, završio podjelom RH na proračunsku i tržišnu. Proračunska je dominantna s poduzećima najčešće u državnome vlasništvu, pa govorimo o prilično velikome broju zaposlenih u poduzećima, o gospodarskim subjektima koji se bave proizvodnjom nerazmjenjivih dobara koja su većinskim dijelom izravno naslonjena na hrvatski proračun. To su zvijezde naše gospodarske

scene - od 10 vodećih firmi u državi po ukupnome prihodu njih je 7 u državnome vlasništvu, među 20 najvećih kompanija u državi udio prihoda iznosi svega 5%. Na pitanje zbog čega ljudi ne izlaze iz takvoga radnoga okruženja odgovor glasi: zbog nepostojanja konkurentnosti i zato što ne postoji sposobnost sučeljavanja s nekim tko je na tome tržištu dominantan. Mi tu konkurentsku sposobnost nećemo ni izgraditi ako ne provedemo i realnu deprecijaciju nacionalne valute. Smatra da će se, ako se to ne učini, ako se taj društveni konsenzus ne postigne, na kraju morati pribjeći nominalnoj deprecijaciji nacionalne valute kao bitne mjere za izlaz iz ove situacije.

Dr. sc. Guste Santini postavio je u svojoj raspravi pitanje: zašto se za ovu godinu ne bi definirao kriterij 5%, da deficit na tekućem računu platne bilance u odnosu na BDP bude jasno definirana funkcija cilja 5%, a lani je bilo 5,2%. Upozorio je na podatak da je po osnovi dohotka iz Hrvatske prošle godine izašlo 2,455 milijardi eura, to znači da je iz Hrvatske izašlo više dohotka nego što iznosi deficit tekućega računa, pa s dijelom takvih odnosa ocjenjuje da će to sutra postati karakteristika hrvatskoga gospodarstva. I to je sada rastuće ograničenje i to je priča u kojoj ćemo morati živjeti, pa on zato smatra da je takva kriterijska funkcija od 5% deficita na tekućem računu veoma ambiciozna. Drugo, analiza dr. Santinija pokazuje da je Hrvatska država koja je zbog smanjenja deficita trgovinske razmjene s inozemstvom prošle godine prihodovala 8 milijardi kuna, a to je manje od 14 milijardi - od onoga što je ostvarila u godini 2008. To je tvrdnja koja proizlazi iz podjele poreza koju je sačinio G. Santini i na kojoj on uglavnom zasniva svoju diskusiju. Dr. Santini je ukazao na to i na vlastitim internetskim stranicama na kojima iznosi svoj pogled na poreznu reformu i na hrvatsku krizu. Sve se, prema njegovome mišljenju, svodi na stav da sada mi imamo tržišno gospodarstvo tipa: „akumulirajte, akumulirajte“, ili „idemo dizati revoluciju“ ili „poštujmo načela tržišnog gospodarstva“, a to je zahtjev da se reproduktivna sposobnost kapitala povećava u zemlji koja ima kronično negativnu štednju. Dr. Santini se pita koliko ostaje od te socijalne politike u takvim okolnostima? Veoma malo, ali se pritom slaže sa profesorom Grčićem da se mora što više težiti da se to održi. Navodi primjer koji pokazuje da smo - umjesto da smo se kao što je bilo u doba Jugoslavije primarnom emisijom koristili za smanjenje primarnog novca i da smo terminski otkupljivali izvozna potraživanja, pa na taj način beskamatno kreditirali izvozno gospodarstvo - mi formirali centralne komitete, lijeve desne, ove i one pa sada imamo što imamo. Upozorio je na odnos M0 i M1, na kretanje M0 i M1 u prošloj i u ovoj godini i zaključio je da je situacija dramatična. Nelikvidnost ocjenjuje kao realni iznos inflacije Hrvatske - to je ona troškovna realna i strukturna inflacija, pa se i u hipotetskom slučaju tiskanjem novca neće riješiti problem. Tiskanjem novca može se premostiti problem, ali je istovremeno potrebno provoditi oštro i ozbiljno restrukturiranje. Kratko rečeno, boji se da će kada situacija postane ozbiljna sta-

vljanjem u središte interesa hrvatskih građana i perifernih marginalnih problema, doći do nerasploženja koje će dovesti do ignoriranja vlasti, Vlade, a problemi se neće rješavati. Smatra da se bez velike koalicije neće moći restrukturirati lokalna uprava i samouprava, a da bez restrukturiranja lokalne uprave i samouprave nema boljitka za Hrvatsku. Kao zaključak izrazio je u svojoj raspravi bojazan da će grad Zagreb, kao najveći grad koji ima i najveći proračun, za nekoliko godina grcati u ozbiljnim problemima. Poznato je da su u osamdesetim godinama gotovo sve velike svjetske metropole padale pod stečaj iz kojega su se veoma teško izvlačile.